

K teoretickým a metodologickým problémům výzkumu zájmových činností ve volném čase

MILAN BARTOŠ
filozofická fakulta UK, Praha

1. Úvodem

S vývojem socialistické společnosti nabývají zájmové činnosti stále větší význam.

Nejde ovšem o jev nový — některé zájmové činnosti byly u nás bohatě rozvinuty již za kapitalismu a v nových podmínkách socialistické společnosti se staly výrazem i prostředkem zvyšování role pracujících při vytváření hmotného a duchovně kulturního bohatství.

Avšak v etapě budování rozvinuté socialistické společnosti, v níž zákonitě narůstá úloha subjektivního faktoru, se — jako výraz široce chápané lidové tvořivosti a kulturní iniciativy mas — stávají stále významnější komponentou formování socialistického způsobu života. Vedle pracovního procesu, sociálně politických aktivit a nutných činností mimopracovní doby představují zájmové činnosti další významnou součást životních činností člověka, tedy jeho zpředměťování, seberealizace, kultury jako osvojování světa. Rozšíření a valorizace volného času (zkrácením pracovní doby a zavedením dvou volných dnů v týdnu) nejen umožnily kvantitativní nárůst zájmových činností v časových rozpočtech, ale i zvýšení jejich kvalitativní úrovně a tím také (zejména v některých oborech) zvýšení možnosti veřejného společenského uplatnění.

Rozpracovávání konceptuálních otázek se zatím realizovalo po jednotlivých oborech (v kontextu s problematikou příslušné profesionální oblasti) — na různých kvalitativních úrovních. Do popředí však vystupuje i nutnost *komplexního teoretického uchopení této sféry společenských činností jako celku* — tím spíše, že v životní realitě se stále více vyhraňuje oblast zájmových činností jako specifický subsystém volného času a kultury i jako relativně vyhraněný rys životního způsobu socialistického člověka.

Komunistická strana ve svých dokumentech a v praxi řízení společnosti vyjadřuje podporu všem ušlechtilým zájmovým činnostem. Nejen proto, že v řadě oborů přinášejí bezprostředně užité hodnoty (pěstitelství a chovatelství, vědeckotechnické aktivity, veřejné aktivity, zájmová umělecká činnost, sportovní výkony aj.), ale také a především proto, že jsou velmi účinným prostředkem rozvoje tvořivých schopností, rozšiřování znalostí a dovedností, třibení mravních kvalit a kultivace celého životního způsobu socialistického člověka — nemluvě o účinném podílu na ideologickém boji (úspěchy některých těchto činností na mezinárodním fóru). Lze říci, že až v socialismu se zájmová činnost rozvíjí v souladu se svou podstatou. Platí zde zákonitá tendence, že zájmová činnost „vrací“ pracovnímu procesu člověka nejen s obnovenými fyzickými a psychickými silami a s všestrannějším rozhledem, ale především s tvořivějším vztahem k životu, se zvýšenou zvědavostí a smyslem pro nové.^[1]

(1) V těchto podmínkách nabývají svého nejvlastnějšího významu Marxova slova; „Volný čas — který je i dobou oddechu i dobou pro vyšší činnost — samozřejmě přeměnil toho, kdo jím disponuje, v jiný subjekt, takže tento jiný subjekt pak také vstupuje do bezprostředního výrobního procesu.“ [Marx 1974: 344].

Zájmová činnost ve své *podstatě* je tedy v plném souladu se zákonitostmi vývoje socialistické společnosti. Na tom nic nemění skutečnost, že v rovině konkrétních *jevů* se vyskytují i zájmové činnosti společensky nežádoucí — buď z hlediska předmětu činnosti (popíjení a hraní karet v hospodě, intenzivní náboženský život, nekritické sbírání fotografických aktů apod.), nebo z hlediska metod a úrovně činnosti (kteroukoli zájmovou činnost lze realizovat dobře i špatně, společensky žádoucím, ale i nežádoucím způsobem) — nehledě na to, že v některých případech může být zájmová činnost živnou půdou pro přežívání buržoazní morálky, často v nových podobách, jež cizopasí na naší relativně vysoké životní úrovni (například v souvislosti s chatařením, motorismem, zahraniční turistikou aj.).

Rostoucí význam zájmové kulturní aktivity širokých lidových vrstev se odrazil i v tematice a metodice některých sociologických výzkumů. Lze říci, že současná věda (a zejména sociologie) se této problematice v posledních 15 letech blížila z několika stran:

- a) ze strany výzkumu *volného času*, především *činnosti* ve volném čase,
- b) ze strany výzkumu *kulturních zájmů* a *potřeb* pracujících a mládeže,
- c) ze strany výzkumu různých podob *sebevzdělávání*, především v institucionalizované podobě zájmových sebevzdělávacích kroužků mládeže,
- d) ze strany výzkumu *formování socialistického člověka* a jeho *životního způsobu* v široké škále jeho tvořivého vztahu ke světu,
- e) ze strany hlubšího propracování teorie zájmové činnosti v některých jejích společensky preferovaných *oborech* (např. zájmová umělecká činnost, sportovní zájmová činnost).

Nicméně žádné z těchto „přibližování“ nemůže nahradit vytvoření *obecné teorie zájmové činnosti ve volném čase* na bázi vědeckého komunismu a marxisticko-leninské teorie kultury.[2] To je nejen předpokladem pro konfrontaci s poznatky dalších vědních disciplín a praxe, ale i nezbytným východiskem pro *operacionalizaci*, podmiňující co nejadekvátnější uchopení tohoto jevu v empirických sociologických výzkumech.

2. Metodologické problémy vymezení jevu a pojmu „zájmová činnost ve volném čase“

V dané situaci nepřekvapí, že v teoretických analýzách a zejména v terénních výzkumech existuje značná *terminologická nejednotnost*. Nemáme ani tak na mysli paralelní užívání termínů „činnost“ a „aktivita“ či „zájmová“ a „amatérská“ činnost prakticky v identických významech. Důležitější je rozlišení, kdy je a kdy není *záměr* v paralelním užívání termínů „amatérská aktivita“ a „amatérská tvořivost“, které by rozhodně jako synonyma používány být neměly. Snaha po exaktnosti nutí například v umělecké sféře rozlišovat mezi jevy a pojmy „aktivita v oblasti umění“, „tvůrčí aktivita v oblasti umění“, „umělecká aktivita“ a „umělecká tvůrčí aktivita“.[3] Rozhodně se neosvědčuje plýtvat v podobných označeních termíny „tvůrčí“ a „tvořivost“, [4]

(2) Autor této stati se o to pokusil v první verzi [Bartoš 1980] a v rozpracovanější verzi [Bartoš 1983].

(3) Viz [Bartoš 1980: 15–16]. V této práci je také analyzováno někdejší ztotožnění a dnešní rozlišení jevů a pojmů „lidová umělecká tvořivost“ a „zájmová umělecká činnost“, včetně vztahů mezi nimi (s. 18–20).

(4) Je-li veškerá kulturní práce v klubu označována a priori za tvořivou, vzniká problém, jak přilehavě označit skutečné tvůrčí činnost; V. V. Saveljev je v tomto případě [Saveljev 1977] nucen zavádět pro zájmovou kreativní činnost nadnesený pojem „sozidatělnoje samodějatělnoje tvorčestvo“, kde je moment tvořivosti vyjádřen trojnásobně.

i když je zřejmé, že tu dochází k označování metodou „pars pro toto“ — k označování jevu pomocí určité jeho výrazné či žádoucí kvality. O vztahu zájmové činnosti a „koníčků“ (hobby) budeme podrobněji hovořit dále.

Skutečnost, že v empirických výzkumech se zatím autoři většinou vyhýbali souhrnnému označování námi sledovaného jevu a dávali přednost konkrétní enumeraci jeho hlavních komponent, má ovšem různé příčiny. Vedle teoretické nerozpracovanosti této problematiky jsou to i specifické konkrétní cíle příslušného výzkumu, pro něž může být několik vybraných aktivit nejpřípadnějšími indikátory. Nicméně k vytvoření souhrnného označení směřuje sama praxe — a vědecký výzkum se s touto potřebou zatím vyrovnával dosti rozpačitě jak u nás, tak v dalších socialistických státech. Tak například ve známé knize Gordona a Klopova *Člověk po práci* [Gordon—Klopov 1975] se střídají termíny „amatérská tvorba [sběratelství, zlepšovatelská činnost, kutilství, umělecká tvorba atd.]“ (5) jako činnost nezahrnující sebevzdělávání a diváckou kulturní spotřebu, dále „neprofesionální kulturní tvorba“, „tvůrčí a amatérská činnost“, „lidová tvořivost a amatérská činnost“, „neprofesionální tvorba a amatérská činnost“ i další, odvozené termíny; přitom není vždy zřejmé, kdy jde o záměrné odlišení jemných rozdílů mezi uvažovanými jevy a kdy jde o synonyma. Totéž lze říci o další práci těchto autorů [Gordon—Klopov—Onikov 1977], kde se objevují i další termíny „neprofesionální tvořivost a zájmová činnost“, „vyšší formy kulturních činností ve volném čase a neprofesionální tvořivost“, „zájmová tvořivost“, „neprofesionální tvořivost a kulturní zájmová činnost“, „kulturní amatérská činnost“. „amatérská a zájmová činnost a jiné druhy neprofesionální tvořivosti“ — což je velmi nepřehledné.

Připomeňme si, že je zákonité a nezbytné diferencovat i pojmoslovně jevy uvažované v různé šíři vymezení, v různých kontextech, po různých stránkách apod. Z metodologického i z gnozeologického hlediska je však nutné jasně vymezit základní jev, který je předmětem analýzy, a dodržovat čistotu pojmoslovné práce s touto komplexní kategorií, zejména v procesech její dezagregace. Pojem je výsledkem, ale i nástrojem analýzy, proto je třeba v nutných případech postupovat iterativně. Značnou nevýhodu má i opačný extrém, kdy autoři užívají jediného pojmu „zájmová činnost“ a pracují s ním jednoznačně, spoléhají však na vyhraněnost jeho významu v běžném užívání a blíže jej nevymezují.

Musíme ovšem vzít v úvahu dvě významné okolnosti. *Za první* — jako zatím neexistují teoretické konceptuální práce o zájmových činnostech, neexistují (až na výjimky — Randlíková 1980) ani empirické výzkumy speciálně zájmových činností; ty jsou v dostupných výzkumech zpravidla jen aspektem zkoumání širších jevů, většinou činností volného času. *Za druhé* — v kontextech příslušných operacionalizací obsažené pojetí zájmové činnosti nelze ztotožňovat s bazální teoretickou koncepcí zájmové činnosti. Z nerespektování těchto dvou skutečností mohou vznikat nepříjemná nedorozumění, zejména v těchto případech:

a) Autoři užívají termínu „zájmová činnost“, ale v konkrétním výčtu položek volného času uvádějí *vedle ní* paralelně další činnosti, které rovněž patří (nebo v některých koncepcích tohoto jevu mohou patřit) mezi zájmové činnosti. Setkáváme se zejména často s tím, že samostatnou položkou je zájmová činnost sportovní, někdy však i zahrádkářství, technická tvořivost aj.

b) Autoři se vyhýbají jakémukoli souhrnnému označení (zájmová činnost, koníček, hobby apod.), protože uvádějí jako samostatné položky aktivit volného času přímo jednotlivé zájmové činnosti. Nevýhodou je zde velké množ-

(5) S. 59; převzato z práce [Grušin 1967].

ství indikátorů — činností volného času vcelku i jednotlivých zájmových činností, které se stávají pro respondenta nepřehledné. Kromě toho tu fakticky dochází (často proti vůli výzkumných pracovníků) k preferenci jmenovitě uvedených oborů, což může ovlivnit hodnotové orientace respondentů. Soustředěním se na určité konkrétní zájmové činnosti vzniká dojem, že další obory a typy zájmových činností buď neexistují, nebo mají nižší hodnotu. Dochází zde nepřímě k vymezení jevu „zájmová činnost“ v nevhodně zúžené podobě.

c) Vedle položek, které výslovně poukazují na charakter zájmové činnosti, obsahují výzkumy i řadu položek, v nichž je zájmová činnost „schována“ — buď je jednou ze součástí této aktivity, nebo tato aktivita může nabýt i charakteru zájmové činnosti. Takový postup má své oprávnění, jestliže výzkum sleduje především širší či jiné aspekty než zastoupení a korelace zájmových aktivit. Typickým příkladem může být známý výzkum *Volný čas Ostrava* [Filipcová a kol. 1967—1970: I 18; II 19—23; Filipcová a kol. 1974: 49]. Vedle položek „aktivity manuální“ (včetně háčkování, pěstování květin, zahrádkářství, kutilství, radioamatérství, modelářství, vyvolávání fotografií apod.), „aktivity kulturně umělecké typu interpretačního a tvořivého“ (v podstatě zájmová umělecká činnost) jsou zde položky, které zčásti zahrnují i zájmové činnosti: jak autoři uvádějí — v aktivitách fyzických je zahrnuta i turistika, tramping, houbaření, výlety na kole či autem, sport, lov, rybolov aj., v aktivitách kulturně uměleckých typu receptivního je obsažena i soustavná četba či soustavná návštěva uměleckých produkcí, v aktivitách kulturně racionálních je zahrnuto veškeré zájmové sebevzdělávání, luštění křížovek a hádanek aj., ve společenských aktivitách formálních je i vykonávání nejrůznějších funkcí, v položce „hry, podívaná, sběratelství“ je i soustavné sportovní diváctví, šachové a jiné společenské hry a celé sběratelství. S podobnou skutečností se setkáváme i v řadě dalších výzkumů, např. Cejp [1974].

Uvedli jsme v tomto příkladu podrobnější výčet a obsah položek především proto, že nám naznačují, které obory a typy činností jsou do jevu „zájmová činnost“ nejčastěji zahrnovány — na což navážeme v dalším oddílu. Na tomto místě je však nutno upozornit na jiný problém, který spočívá ve značně rozdílných (a někdy velmi diskutabilních) názorech na vnější vymezení i vnitřní strukturu zájmových činností. Tak například těžko můžeme souhlasit se striktním rozdělováním zájmové umělecké činnosti na „tvorbu“ (jen individuální autorská práce) a pouhou „činnost“ (výkonná umění). Nelze souhlasit ani s redukcí kulturních aktivit pouze na aktivity umělecké; problematické je také zařazování tak typicky technických zájmových činností, jako je radioamatérství či modelářství, mezi aktivity manuální apod. K různým nepřesnostem a redukcím dochází i v oficiálním statistickém výkaznictví, neboť zejména ve společenských organizacích není vytvořen odpovídající systém evidence; je přitom samozřejmé, že i v optimálním případě jsou zde evidovány pouze *zřizovatelsky organizované* formy zájmové činnosti.(6)

Neklademe si za úkol provést analýzu zastoupení zájmových činností v našich sociologických výzkumech. Chtěli jsme jen dokumentovat, že pro smysluplnou vědeckou analýzu, zvláště má-li být podkladem pro operacionalizaci

(6) Další optický klam vzniká tím, že ve státním statistickém výkaznictví nejsou patrně mezi kulturní aktivity počítány zájmové činnosti sportovní a branné (organizované ČSTV a Svazarmem), do r. 1978 byly dokonce evidovány (oficiálně — v praxi však ne!) pouze skupiny organizované při státních kulturních institucích. Nelze se proto divit, že v oddílu 24-13 mezi „jiné kroužky a kolektivy“ (vedle kolektivů uměleckého směru) jsou počítány pouze kroužky vlastivědné, přírodovědné, astronomické, technické, zemědělské a názorné agitace [Statistická 1981: 501].

problémových jevů a základních faktorů, je třeba respektovat požadavek objektové komplexnosti, tj. principiálně vymezit jev a pojem „zájmová činnost ve volném čase“, a to v mnoha směrech: *které obory lidské činnosti zahrnuje, jaká je základní společenská charakteristika této činnosti jako dobrovolné aktivity volného času i jaký je „práh jevu“ z hlediska*

- frekvence činnosti (včetně otázky sezónnosti, činnosti vykonávané přerušovaně, příležitostně apod.),
 - intenzity činnosti (související s intenzitou zájmu rozhodně ne přímočaře — a proto včetně otázky vztahu různých sociologických indikátorů), [7]
 - role společenské organizovanosti (zda či do jaké míry do tohoto jevu zahrnovat i činnost spontánní, společensky neorganizovanou),
 - míry zájmového charakteru — v případě, že tato činnost objektivně plní ve společnosti významnou funkci ekonomickou či sociálně politickou,
 - „ohraničenosti“ činnosti v životním způsobu člověka
- a v některých dalších směrech. K většině těchto hledisek se vrátíme v dalších oddílech.

V této stati si neklademe za cíl historicky či systematicky zkoumat dosa-
vadní přístupy, ale podat *návrh komplexního modelu* tohoto jevu k diskusi.

3. Typologie zájmových činností ve volném čase

Zájmovou činnost lze různě strukturovat — podle toho, kterou z jejích kvalit považujeme za určující a systémotvornou. V tomto smyslu lze také vymezit tento jev v různě širokých hranicích. Zmínili jsme se již, že utváření socialistického způsobu života a formování socialistické osobnosti ve volném čase si v současné době vyžaduje rozpracování *širšího pojetí* zájmové činnosti, které nečiní podstatný rozdíl mezi tím, jde-li o produkci převážně materiální či převážně duchovní, nebo převážně intelektuální či emocionální či fyzickou. Je známo, že téměř cokoli lze vykonávat jako zájmovou činnost. Rozdílnost obsahu, materiálu, způsobu utváření, fungování apod. se ovšem promítá do *vnitřní struktury* tohoto jevu.

V literatuře uváděné typologie nejbližše obecnějšího jevu — činností volného času — nerespektují specifiky zájmových činností. Jejich malá adekvátnost vyplývá i z toho, že se v nich většinou neorganicky kříží několik hledisek třídění. Exaktní analýza zájmové činnosti si vynucuje *multidimenzionální typologický model*, v němž je respektována struktura uvažovaného jevu ale-
spoň v několika jeho hlavních dimenzích. Autor se domnívá, že třídění je třeba provádět především *v těchto dimenzích*:

I. Podle *bezprostředního cíle* činnosti (který ovšem nemusí být totožný s jejím hlavním cílem a s objektivním působením činnosti ve společnosti):

1. vytváření produktů (vnějších hodnot), ať již převážně materiální nebo převážně duchovní povahy,
2. sebereprodukce a sebeprodukce člověka-amatéra — ať již ve směru rozšiřování znalostí a dovedností, nebo estetického a etického obohacování osobnosti, nebo ve směru fyzického rozvoje a péče o zdraví,

(7) V této souvislosti upozorňujeme na další metodologické úskalí: ne dosti přesné rozlišení (již v projektu, dále v otázkách, v preformulovaných odpovědích, v explikaci) mezi čtyřmi rozdílnými jevy: skutečně vykonávanou činností, zájmem o tuto vykonávanou činnost, zájmem o vykonávání této činnosti (kdyby byla možnost) a zájmem o tento obor lidské činnosti (například zájem o hudbu jako součást duchovní kultury).

3. požitek z činnosti samé — v různých podobách a vazbách: jako „spotřeba“ hodnot duchovní kultury, jako rekreace, zábava, kompenzace, jako shromažďování a třídění specifických kompletů materiálních či duchovních hodnot i jako sdružování za účelem kultivace mezilidských vztahů.

II. Podle *oboru* lidské činnosti, tedy podle historicky se vytvořivších okruhů životní reality: široká škála činností, které se konstituovaly

1. ve vztahu k přírodě (v užším slova smyslu),
2. v oblasti ostatní materiální produkce,
3. v oblasti duchovní produkce.

III. Podle *složky lidské osobnosti*, která je bezprostředním *nositelem* či *realizátorem* zájmové činnosti:

1. aktivity fyzické,
2. aktivity manuální,
3. aktivity duchovní (převážně intelektuální či převážně emocionální, zejména estetické) s možností nejrůznějších kombinací: aktivity manuálně intelektuální, fyzicko-estetické aj.

IV. Podle *dominující funkce* činnosti, jak je třídíme v posledním oddílu.

V. Podle *způsobu uplatnění* v kulturně výchovné činnosti a podle dalších hledisek, která evokují potřeby praxe i potřeby různých vědních disciplín.

Ve vědeckém výzkumu je třeba tuto mnohorozměrnost respektovat, pro běžnou praxi je ovšem výhodný redukováný *jednorozměrný* typologický model, získaný taxonomickou procedurou. Následující jeho podoba vznikla tak, že k třídění *oborového* jakožto základu přistoupila specifikace podle některých dalších hledisek, aby vynikly rysy, které jsou pro uskupení zájmových činností nejcharakterističtější a vytvářejí praxi adekvátní subsystémy. S vědomím existence řady hraničních a syntetických jevů (některé zde výslovně uvádíme) a s vědomím modelového zjednodušení můžeme s úspěchem uplatnit tento verbální model, toto *pracovní třídění zájmových činností*:

1. *vědecké a vědeckotechnické* (heuristická činnost, odhalování či prověřování znalostí přírodních a společenských zákonitostí a jejich praktického využívání) — ve všech oborech, včetně amatérů zabývajících se videotechnikou, piko-vlášky aj.; z hraničních se sportem například amatérská speleologie, modelářství, z hraničních s uměním, např. činnost fonoamatérů;

2. *pěstitelské a chovatelské* (poznávání a kultivace vybraných objektů živé, biologicky aktivní přírody ve sféře rostlinné a živočišné);

3. *technicko-praktické* (aplikace znalostí a dovedností praktického přetváření nebiologické materiální skutečnosti, včetně činnosti ve sféře materiální výroby a údržby) — v nejrůznějších oborech, včetně činnosti v kroužcích dovedných rukou, tvůrců miniatur, „domácího kutilství“ i ženských ručních prací, kulinářství, značné části komplexu činností na chatě apod.;

4. *sběratelské* (shromažďování a třídění ucelených kompletů reálných předmětů podle zvolených znaků o hodnotě historické, poznávací, estetické, symbolické aj.) — včetně nejrůznějších kuriozit;

5. *řešitelské — intelektuální* (řešení většinou modelových situací a úkolů na základě jednak vědeckých zákonitostí, jednak konvencí určených pravidel) — včetně řešení úloh kompozičního šachu, „rekreační matematiky“ apod.; hraniční se sportem: hra v šachy a další deskové a obdobné společenské hry;

6. *sebevzdělávací a receptivní* (aktivní osvojování duchovních hodnot racionální, ideologické, etické či estetické povahy) — včetně činnosti esperantistů, soustavné (to podtrhujeme!) návštěvy přednášek či uměleckých akcí, soustavného budování knihovny či diskotéky (hraniční se sběratelstvím) apod.;

7. *umělecké* — v podobě tvorby a šíření uměleckých hodnot (zájmová umělecká činnost), nebo v podobě aktivní recepce a šíření uměleckých hodnot (činnost v klubech přátel umění prezenčního typu);

8. *tělovýchovné* (rozvíjení fyzické kultury člověka, někdy spojené s řešením modelových herních situací) — včetně branných sportů, trampingu, dálkových pochodů aj.; hraniční s uměním: krasobruslení, moderní gymnastika, džezgymnastika; hraniční s technickými zájmovými činnostmi: letecký sport, potápěčský sport, některé typy železničního a leteckého modelářství, speleoalpinismus aj.; jiné hraniční: některé typy cestování apod.;

9. *veřejné* (činnost pro společnost jako základní, konstitutivní rys této zájmové činnosti) do jisté míry profesionalizace a často jako hraniční jev s vedlejším zaměstnáním a se sociálně politickou životní činností jedince: vykonávání funkcí v zájmových organizacích, činnost členů Červeného kříže, členů dobrovolných záchranných a pořádkových služeb, činnost v kroužku nástěnných novin apod.;

10. *některé speciální aktivity společensko-sdružovací* (cílevědomé utváření či organické upevňování mezilidských vztahů, soudržnosti společenských skupin či širších pospolitostí) s různou dominující funkcí: činnost v klubech rodáků, přátel staré Prahy apod., v klubech přátel jiných států a národů, v klubech či společnostech sociálně zdravotních, v „klubech aktivního stáří“ apod.; patří sem však i sportovní diváctví — od určitého stupně soustavnosti a cílevědomosti, některé podoby cestování v menších skupinách, dopisování si se zahraničními „korespondenčními přáteli“ apod.

Nic nebrání tomu, aby v případě potřeby bylo zvoleno další hledisko třídění [například zájmové činnosti estetické] a příslušné aktivity vyčleněny z výše uvedených skupin. Vedle hraničních jevů respektujeme i existenci nejrůznějších *syntéz* zájmových činností, jež vytvářejí někdy spojení velmi přitažlivá a společensky vysoce žádoucí (např. kombinace umělecké, technické a veřejné aktivity).

Z hlediska Kaganova členění lidských činností [Kagan 1974] je třeba konstatovat, že v každé z uvedených skupin zájmových činností se prolínají — ovšem v různé míře — všechny hlavní typy: činnost poznávací, hodnotově orientační, přetvářecí i komunikační.

Důležitou otázkou terminologickou i meritorní je otázka *kulturních* aktivit, tj. otázka, které ze zájmových činností lze označit jako zájmové kulturní aktivity. Odpověď závisí na tom, v jakém vymezení zde chápeme adjektivum „kulturní“. Vycházíme-li z odvětvového (či dokonce resortního) vymezení kultury, pak budou vyslovené kulturními zájmovými činnostmi jen aktivity umělecké, sebevzdělávací-receptivní a řešitelské-intelektuální, zčásti aktivity sběratelské, vědecké a vědecko-technické, společensko-sdružovací a některé veřejné aktivity. Současná marxisticko-leninská teorie kultury však vypracovala širší pojetí kultury jako specifiky lidského způsobu osvojování a přetváření světa člověkem [Základy 1979; Brůžek 1980]. V tom případě všechny námi uvažované zájmové činnosti volného času jsou ve své podstatě kulturními aktivitami, nebo přinejmenším mají výraznou kulturní dimenzi. Marxisticko-leninská teorie kultury prochází v současné době rychlým vývojem, v jehož rámci usiluje mimo jiné i o řešení vztahů mezi společenskými subsystémy: ekonomickým, sociálně politickým a kulturním.

4. Vymezení zájmové činnosti podle jejího sociálního charakteru

Naše konceptualizace zájmové činnosti jako určitého společenského subsystému vyžaduje, aby byla dovršena základní operace systémové analýzy — určeny *hranice systému*. Marxisticko-leninský přístup chápe ovšem tento úkol v plně společensko-historické konkrétnosti — na bázi všech složitých konsekvencí vládnoucího způsobu výroby a na něm se rozvíjející dělby práce, která ve svých důsledcích určuje difference ve způsobu života různých tříd a sociálních vrstev v různých etapách jejich vývoje. Tento směr úvah, zahrnující i složitý problém vztahů mezi sférou práce a sférou volného času v různých společensko-ekonomických formacích, však v této stati sledovat nebudeme, neboť soustřeďujeme pozornost na současnou etapu vývoje socialistické společnosti.

Uvedli jsme již, že praxe si patrně vynutí v různých vědních disciplínách a v různých výzkumných kontextech poněkud rozdílné varianty vymezení jevu a pojmu „zájmová činnost“. Námi sledované širší, komplexní pojetí, které vyžaduje zejména marxisticko-leninská teorie kultury, lze ve stručnosti vyjádřit touto *pracovní definicí*: Zájmová činnost volného času je amatérská, neprofesionální činnost v nejrůznějších oborech, jíž se lidé věnují ve svém volném čase na základě svých (společensky podmíněných) kulturních zájmů a potřeb, z vlastní iniciativy a víceméně soustavně, ať již v kolektivu nebo individuálně, v institucionalizované skupině nebo samostatně (neorganizovaně). Ve svých cílech slučuje v různých proporcích a na různé odborné úrovni vytváření užitečných hodnot s rozvojem a formováním osobnosti amatéra samého, prospěšnost pro užší či širší společenské okolí s radostí z činnosti samé. V socialistické společnosti představuje (jako projev tvořivosti lidových mas) vedle práce v zaměstnání a sociálně politických aktivit další výraznou sféru objektivace (zpředměťňování) a seberealizace člověka, formování jeho životního způsobu a lidského přetváření světa. V podmínkách socialismu je tedy ve své podstatě kulturní aktivitou, sloužící jak uspokojování poznávacích a tvořivých zájmů jednotlivce, tak ekonomických, sociálně politických a zejména kulturních zájmů a potřeb socialistické společnosti.

Do popředí vystupuje zejména nutnost vymezit zájmovou činnost ve čtyřech hlavních směrech: vůči pracovnímu procesu, vůči primárním sociálně politickým aktivitám, vůči nutným činnostem mimopracovní doby a vůči ostatním činnostem ve volném čase.

Ve všech těchto směrech uznáváme zákonitou existenci *hraničních jevů*. Hraniční charakter nic neubírá na společenské významnosti příslušné zájmové činnosti; často naopak její význam zvyšuje tím, že kombinuje přednosti obou kategorií činnosti — např. vysokou profesionální kvalifikaci a hmotné zabezpečení s amatérským entuziasmem a obětavostí. Jsme si vědomi toho, že „legalizace“ hraničních a syntetických jevů vytváří značné obtíže pro operacionalizaci a vytvoření adekvátního systému indikátorů sledovaného jevu v empirických výzkumech. Nicméně teorie se nemůže zastavit před metodologicko-technickými obtížemi, jde-li o dosažení žádoucího stupně souhlasu modelu s životní realitou; hraniční a syntetické jevy je třeba analyzovat ne jako výjimku, ale v jejich specifice jako plnoprávnou součást systému.

Srovnávání zájmové činnosti s *pracovní činností* vychází především z široce rozvětvených úvah o určující a podmiňující úloze charakteru práce ve vztahu ke způsobu trávení volného času, a tím i o kvalitativně rozdílných podmínkách pro zájmovou činnost v kapitalistické a v socialistické společnosti. Na tomto místě nám jde však především o konstatování, že zájmová činnost je

na pracovním procesu bezprostředně nezávislá, založená na individuálním kulturním zájmu, vykonávaná dobrovolně a z vlastní iniciativy amatérů ve volném čase, tedy činnost ne nutná a ne povinná (což ovšem nevylučuje povinnost plnit dobrovolně přijaté úkoly např. v zájmovém kolektivu, často i pod hrozbou sankcí různého charakteru) a v zásadě až na výjimky nehonoraná, spíše vyžadující od amatérů hmotné oběti.

Hraniční jevy jsou v této dimenzi společensky velmi významné: Například kroužky zlepšovatelů a vynálezců, kluby předních pracovníků apod., které výrazně reprezentují samu podstatu socialismu a jeho kultury, vyrůstají sice z potřeb profese, avšak čas k objektivaci této iniciativy a tvořivosti je čerpán z velké části z fondu volného času těchto pracovníků. Podobně je tomu v případě různých oborových soutěží (traktoristů, kadeřníků, matematické olympiády studentů) či u vzdělávání pro profesi mimo řádné dálkové studium. Povahu hraničního jevu (s vedlejším zaměstnáním) má vykonávání některých činností ze skupiny veřejných aktivit (např. činnost dobrovolných požárníků, členů Horské služby aj.) a různé podoby poloprofessionalismu v umění, ve sportu apod.

Srovnání zájmové činnosti s *nutnými činnostmi mimopracovní doby* podtrhuje rovněž moment dobrovolnosti, nepovinnosti, zájmu a vlastní iniciativy. I když se některé zájmové činnosti vyvinuly z biologicky a sociálně nutných činností jedince v mimopracovní době a na ně i navazují, jako zájmové činnosti jdou nad tuto existenční nutnost a z ní vyplývající povinnost.⁽⁸⁾ Nedejme se zmást existencí případů, kdy i týž člověk vykonává touž odbornou činnost v několika subsystémech životní činnosti: například vaření jako profesi, pak doma pro rodinu jako nutnou činnost mimopracovní doby, a konečně ve volných chvílích jako kulinářskou činnost zájmovou.

I zde existují společensky významné hraniční jevy. Někdy nelze ani přesně určit, nakolik je zájmovou činností v konkrétních případech například pleťení svetrů, motorismus, práce na chatě, práce domácího kutila, účast na brigádě, sebevzdělávání pro mimopracovní činnost (např. účast v kursu vaření) apod. Některé další hraniční případy (hraní s dětmi, vyřizování korespondence aj.) se někteří autoři pokoušejí vyložit pomocí zavedení kategorie tzv. polovolného času.

Srovnání zájmové činnosti s *sociálně politickými aktivitami* překračuje rámec členění činností podle časových rozpočtů, neboť tyto aktivity zčásti zasahují i do pracovního procesu (zejména v jeho podobě vedlejšího zaměstnání) a do sféry volného času. Další zvláštností je v našem případě, že jde sice o samostatnou oblast životních činností člověka a jeho politické kultury, současně však o žádanou dimenzi a kvalitu každé zájmové činnosti. Nicméně je třeba konstatovat, že zájmová činnost obecně není činností bezprostředně sociálně nezbytnou z hlediska aktivity každého konkrétního jedince, mezi její dominující funkce patří uspokojování kulturních zájmů, relaxace a rozvoj schopností. Povahu hraničního jevu zde má například vykonávání některých časově méně náročných politických a veřejných funkcí a některých činností ze sféry veřejných aktivit.

Srovnání zájmové činnosti s *ostatními činnostmi volného času* vede ke zjištění, že zájmová činnost se vyznačuje značně soustředěným, vyhraněným (někdy i velmi specializovaným) a většinou trvalým zájmem, vyšší a uvědo-

(8) Srovnej: „... dělicí čára mezi časem nutným a časem vynakládaným svobodnou volbou nevede vně různých obsahové i formálně odlišných činností, ale uvnitř velké části aktivit, v nichž jsou složky a časové náklady reprodukcí nutné doplněny ve větší či menší míře časem vynakládaným svobodně...“ [Vítečková 1976: 493].

mělejší aktivitou člověka, bývá zaměřována k dlouhodobým cílům, je v životě amatéra dostatečně frekventována a vykonávána víceméně systematicky. Má v životě amatéra jistou ohraničenost, tvoří jistou enklávu, kterou si amatér zpravidla střeží a chrání před narušením ve shonu práce a denního života. Zájmová činnost ozvláštňuje životní způsob člověka ve volném čase, zpravidla je i cestou jeho socializace a navazování nových sociálních kontaktů na různých stupních institucionalizace. V naší koncepci však nevážeme zájmovou činnost na společenskou organizovanost v zájmových kroužcích, svazech apod., ale zahrnujeme do tohoto jevu zásadně i činnost zřizovatelsky neorganizovanou — což ovšem ztěžuje přesnou formulaci obecných charakteristik tohoto jevu.

Také v tomto směru existuje řada hraničních jevů. Rozhodně však *nezahrnujeme* do našeho modelu zájmové činnosti tzv. „pasívní aktivity“ (zakouřit si, popít kávu apod.), individuálně receptivní aktivity nepřesahující běžnou orientaci člověka ve světě (běžná četba knih, běžný poslech rozhlasu, běžné sportovní diváctví apod.) či běžnou interpersonální komunikaci (návštěvy u přátel apod.). Z jiného důvodu sem zpravidla nezahrnujeme aktivity sexuálního života.

Jiný případ představují zájmové činnosti v *socialistické společnosti nežádoucí*, které mají všechny vnější znaky zájmové činnosti (např. v kapitalistických státech sbírání starých nacistických odznaků a vyznamenání, u nás např. aktivity spjaté s náboženstvím apod., jak jsme naznačili v úvodu): V rovině *jevu* bezpochyby patří mezi zájmové činnosti, jsou však v rozporu s *podstatou* zájmových činností v *socialistické* společnosti — proto je v obecných charakteristikách i v operacionalizacích platných pouze pro socialistickou společnost někdy do tohoto jevu a pojmu nezahrnujeme.

Z hlediska empirických výzkumů je obtížnou otázkou zařazení případů hraničních z hlediska „prahu jevu“ ve směru četnosti a periodicity dané aktivity. Je nesporné, že zájmová činnost je zájmovou činností i tehdy, je-li realizována *sezónně* (lyžaření, houbaření aj.) nebo z jiných důvodů *přerušovaně*, ale systematicky. Avšak případy *příležitostné* či jen krátce až *jednorázově* vykonávané zájmové činnosti je třeba posuzovat jako hraniční jevy a ve výzkumech s nimi pracovat odděleně, podobně jako s případy *zanechání* zájmové činnosti, dříve vykonávané i velmi intenzivně.

„Koníčky“ („hobby“) považujeme za součást jevu „zájmová činnost“, vymezenou jednak užším okruhem obsahů a oborů činnosti (nezahrnuje např. veřejné aktivity). jednak a především užším okruhem funkcí se zvýrazněním funkce relaxační a funkce činnosti pro činnost samu [srovnej: Janek 1971]: v řadě vymezení se hobby až programově distancuje od souvislosti s povoláním člověka a od vnější společenské užitnosti, veřejného uplatnění.

I když zdůrazňujeme, že součástí systému zájmových činností jsou i činnosti realizované neorganizovaně, spontánně, a i když výzkumy ukázaly v posledních letech nárůst kvantity i intenzity zájmových činností vykonávaných doma, jde o odlišný proces od tzv. privatizace hobby, k níž zákonitě dochází v podmínkách soudobé kapitalistické společnosti. Složitější je stanovisko k tzv. teorii náhradních kariér, podle níž je hnací silou amatérského hnutí (a podle názoru některých buržoazních autorů prý právě v socialismu) nemožnost člověka uplatnit svou podnikavost v pracovním procesu a ve společnosti mu přisouzených sociálních rolích. [9] Víme ovšem, že i v socialismu někteří lidé dosahují

(9) V kapitalistické společnosti je tento jev běžný. Tak např. v hamburském výzkumu hobby-skupin mládeže charakterizovala většina respondentů svůj „svět práce“ jako nepřijemnou povinnost, která přináší jen povrchní vztah k věci, jako záležitost nařízenou a vynucenou — zatímco koníčky prý může člověk dělat svobodně, tvořivě, konstruktivně, jako „něco pořádného“. [Joachim 1963: 27].

vyššího společenského statusu ve svých zájmových činnostech než ve svém zaměstnání — což za jistých podmínek a v jistých hranicích považujeme za jev přirozený (společenské kontexty tohoto jevu jsou jistě vhodným tématem pro sociologický výzkum). Teoretickou bází jeho postižení bude pro nás ovšem určující role charakteru práce nejen obecně, ale i ve své současné konkrétní diferencovanosti, se všemi odtud vyplývajícími důsledky pro činnost volného času, dále zákonitost kompenzační funkce zájmové činnosti, a zejména prostor, který dává socialistická společnost všestrannému rozvoji každého člověka, včetně stimulace jeho podílu na tvorbě hodnot ve *všech* jeho životních činnostech.

Po terminologické stránce nevidíme důvod zásadně rozlišovat „*amatérský*“ a „*zájmový*“ a respektujeme jen existující uzance, zejména při práci s polaritami (amatérský — profesionální apod.). Naproti tomu termín „*diletantský*“ se v úvahách o zájmových činnostech užívá téměř výhradně s pejorativním přízvukem, tedy ve významu činnosti neumělé, nezdařilé apod., i když vykonávané s velkým nadšením a obětavostí; podstata diletantismu a jeho společenská nebezpečnost netkví ani tak v nedostatku odbornosti (vždyť některé diletantské výtvary — například básně — jsou po formálně technické stránce na dobré úrovni), ale v nedostatku tvořivosti. A právě *tvořivost* je jak jedním z výchozích předpokladů, tak také jedním z hlavních cílů rozvoje zájmových činností v socialistické společnosti.

5. Společenské funkce zájmové činnosti

Zájmová činnost plní řadu společenských funkcí, které se ovšem navzájem prolínají, každá se zrcadlí v ostatních. Obecně vzato, je těchto funkcí nekonečně mnoho, protože každý vztah mezi zkoumaným jevem a vnější skutečností si vymezuje „svoji“ funkci. Volíme proto model, v němž jsou nejvýznamnější funkce uskupeny do organicky spjatých skupin.[10]

Nejobecnější funkcí zájmové činnosti je nepochybně osvojování světa člověkem, předmětná seberealizace člověka, vedoucí současně k přetváření skutečnosti i k rozvoji osobnosti člověka-amatéra. Její konkretizací jsou především funkce sdružené kolem uspokojování daného zájmu a kulturní potřeby jakožto funkce konstitutivní, vedoucí zákonitě k formování nových, vyšších potřeb. Dále je to významný trs funkcí uskupených kolem funkce poznávací, včetně jedné z jejích konkretizací — funkce sebevzdělávací. Mimořádný význam mají dvě komplementární skupiny funkcí, sdružené kolem funkce kreativní — jednak ve směru přetváření vnějšího světa (včetně užité funkce v různých jejích podobách), jednak ve směru rozvoje kreativních sil člověka. Tato skupina úzce souvisí s funkcemi sdruženými kolem funkce socializační, formativní a výchovné (resp. sebevýchovné), a to se všemi jejich stránkami. Pro obsah zájmové činnosti má určující význam její funkce v třídním boji (včetně funkce politické a ideologické). Ta je organicky spjata se skupinou funkcí kolem funkce sociálně diferenciační, sociálně integrační a dalších funkcí sociálně stimulačního charakteru; mezi nimi má mimořádný význam funkce zájmové činnosti v překonávání staré dělby práce, zejména v překonávání podstatných rozdílů mezi prací fyzickou a duševní — v nejrůznějších svých vazbách, a funkce zájmové činnosti v rozvoji dělnické třídy a v procesech sociálně třídní integrace způsobu života tříd a sociálních skupin v socialistické společnosti. V širokých souvislostech je třeba chápat i skupinu funkcí zájmové činnosti ve

(10) Jde tu v podstatě o model explanační, má však i některé rysy normativního modelu — zejména v tom smyslu, že nezahrnuje některé netypické a nežádoucí funkce zájmové činnosti (např. získání hmotného prospěchu).

vztahu k práci v zaměstnání, včetně podílu na utváření komunistického vztahu k práci. Nelze však podceňovat trs funkcí kolem funkce relaxační, rekreační, kompenzační, zábavné a funkce hry. Specifické postavení má funkce objevování talentů pro jejich další rozvíjení a případný přechod do profesionální sféry. — Všechny tyto funkce, uvažované z hlediska společenské podstaty zájmové činnosti, se diferencovaně promítají do funkcí vlastních jednotlivým oborům činnosti, a naopak.

Analýza funkcí zájmové činnosti vede k úvahám o vnějších a vnitřních stránkách těchto funkcí, o hierarchii funkcí (a to jak z hlediska reality, tak z hlediska žádoucího společenského modelu) a o dominujících funkcích, jejichž zkoumání je vděčným polem pro empirické sociologické výzkumy. Nejde jen o to, že zájmová činnost i v témže speciálním oboru může mít různé dominující funkce (např. pěstitelský kroužek na základní škole a při JZD), ale především o souvislosti s dalšími sociologicky relevantními znaky populace, mezi něž patří především věk, pohlaví, vzdělání, profesní zařazení, míra a směry společenské aktivity apod. Například nemáme dosud dostatečně adekvátní obraz vztahu mezi věkem a zájmovými činnostmi z hlediska oboru, formy, intenzity, vzájemné návaznosti a dalších aspektů těchto činností či vztahu mezi zájmy a skutečně realizovanou činností v daném směru, přičemž do hry vstupují nové a nové konceptuální momenty, spjaté s „prahem jevu“, s vývojem motivace v průběhu činnosti (od původně často naivních představ k motivaci opřené o znalost oboru, praxe, nároků na čas, ale i lidí, kteří vedou kroužek atd.), s proměnami hierarchie motivů v návaznosti na změny hierarchie funkcí apod. K některým těmto otázkám viz [Bartoš 1983]. Analýza zde odkrývá i řadu dalších problémů spjatých například se situacemi, kdy začíná dominovat někdy i proti původnímu záměru amatéra) funkce ekonomická (dnes aktuální problém např. u některých zahrádkářů) či sociálně politická, což znovu nastoluje problematiku hranice systému. Přitom je nutné respektovat jak synchronní, tak diachronní průřez problematikou — tedy společensko-historické proměny zájmových činností, hierarchie jejich funkcí i těchto funkcí samých v závislosti na celkových proměnách společnosti a způsobu života.

Z hlediska úvah o *společenské prospěšnosti* zájmové činnosti je třeba podtrhnout, že ji nelze redukovat na bezprostřední užitnost, ať již ve sféře materiální nebo duchovní produkce. Vnější stránka společenské prospěšnosti zasahuje i do společenských makrojevů, včetně překonávání staré dělby práce (zejména třídní dělby práce fyzické a duševní). Neméně významná je i vnitřní stránka společenské prospěšnosti — podíl zájmové činnosti na rozvoji osobnosti amatéra, tedy osobnosti socialistického člověka v dialektické jednotě všech stránek osobnosti i všech stránek tohoto rozvoje (rozumová, ideologická, pracovní, etická, estetická, fyzická). V jevovém poli mezi těmito hlavními póly společenské prospěšnosti vystupuje i význam zájmové činnosti pro volbu povolání, pro obohacování kulturního života, pro účinnější diferenciaci kulturně výchovného působení i pro ideologický boj (*každá* zájmová činnost má svou stránku ideologickou a duchovně kulturní).

Z širších analýz [Bartoš 1983] lze vyvodit prognostický závěr: Je žádoucí, aby člověk rozvinuté socialistické společnosti měl jednu či dvě zájmové činnosti, jimž se bude věnovat hlouběji a soustavněji (vedle několika dalších, jen příležitostných a rekreačně orientovaných) *takového zaměření*, aby nejen doplňovaly charakter práce v zaměstnání, ale především spolu s ním vcelku *pokrývaly a harmonicky rozvíjely všechny hlavní sféry lidské osobnosti*. V tomto principu spatřujeme jednu z cest konkretizace zákonité potřeby všestranné a *harmonicky* rozvíjet osobnost socialistického člověka.

I proto je důležité, aby v empirických výzkumech měl respondent možnost

uvést *více* svých zájmových činností [popřípadě v pořadí intenzity či frekvence realizace], neboť omezení výpovědi jen na jeden obor zájmové činnosti může zkreslit jak informaci o zkoumané populaci (zvláště jde-li o mládež), tak informaci o kvantitativním rozložení systému zájmových aktivit v kultuře a v životním způsobu společnosti.

Uvedených cílů se dosahuje nejúčinněji *ve společensky (zřizovatelsky) organizované složce* zájmové činnosti. Prostřednictvím dialektických vazeb mezi celospolečenskými, skupinovými a individuálními zájmy lze na jedné straně *prosazovat zájmy společnosti do činnosti jednotlivých amatérů* a současně i v opačném směru umožňovat amatérům *organicky uplatňovat svou tvořivost a její výsledky na veřejnosti*, tedy v procesu vzájemného doplňování a obohacování profesionální a amatérské složky v příslušném oboru. Ze sociologického hlediska můžeme rozlišit institucionalizaci v malých nebo menších středních *prezenčních skupinách* s lokální působností (kroužky, soubory, kluby, oddíly aj.), které se někdy značně univerzalizují, a *ve velkých disperzních skupinách* (svazy, společnosti, federace aj.), přičemž nejčastějším případem je kombinace obou organizačních principů — jak ji představuje například ČSTV, Svazarm, Český ovocnářský a zahrádkářský svaz, Svaz českých filatelistů a jiné společenské organizace, jejichž činnost má těžiště v základních složkách — v místních organizacích, odbočkách, jednotách, oddílech apod. V těchto zájmových pospolitostech lze sledovat procesy zákonitě probíhající ve společenských skupinách a využívat jich k přímému a zejména k nepřímému *řízení* této společenské sféry.

Významné poznatky mohou přinést výzkumy zaměřené na *motivы*, jež vedou jednotlivé amatéry k jejich zapojení do společensky organizovaných skupin. Kolem odborného zájmu je zpravidla uskupena širší motivace, zahrnující především potřebu sociálních kontaktů a přátelských vztahů (hodnota „dobrá parta“), u mladých lidí často i snaha najít životního partnera. V některých oborech je to dále potřeba odborné pomoci, možnost využívat nákladnou aparaturu (např. fotoamatéři, speleologové) či jinak nedostupnou techniku (např. astronomie, závodní motorismus, střelba a jiné branné sporty), nebo nezbytnost získat kvalifikaci a povolení k činnosti (např. u myslivosti). Některé zájmové činnosti nelze realizovat jinak než v organizovaném kolektivu již proto, že buď vyžadují četné zajišťovací a podpůrné služby (například parašutismus, potápění), nebo proto, že objektivují a naplňují určité kulturní struktury s přesně vymezenými rolmi (divadelní hra, fotbalový tým aj.).

6. Závěrem

Objektivní růst zájmu o zájmové činnosti úzce souvisí se vzrůstající úlohou *socialistické kvality způsobu života* v naší společnosti jako specifického produktu jejího dosavadního vývoje i jako prostředku dalšího rozvoje této společnosti. Zájmová činnost představuje součást životní praxe člověka, v níž vyúsťuje jeho poznávání a hodnocení okolního světa a která je současně i součástí přetváření tohoto světa. Podílí se na reprodukci a současně na inovaci souboru lidských životních činností v intencích budování rozvinutého socialismu.

Zájmové činnosti by bylo třeba hlouběji analyzovat i z hlediska teorie zájmů (v psychologickém, ale i širším pojetí) a zejména v rámci analýzy *kulturních potřeb* v socialismu — tím spíše, že pro *kulturní* potřeby a pro podmínky *vyspělé* socialistické společnosti neplatí jen oblouk nedostatek něčeho — potřeba — zájem, ale i opačně směřující proces vzniku kulturní potřeby na základě společností stimulovaného zájmu. Tím také vyvstává před sociologií úkol nalézt a zdokonalit metodologické postupy zkoumání kulturních potřeb a zájmů

v souvislosti s jejich objektivací v činnostech, odpovídající nové složitosti těchto vztahů. Z hlediska teorie řízení je žádoucí také domyslet postřeh, že v socialistické společnosti „to, co je politicky a ekonomicky nevyhnutelné z hlediska společnosti jako celku, musí se promítat do vědomí každého jejího příslušníka ne jako nevyhnutelnost, ba ani ne jako povinnost, ale především jako potřeba, zájem, aspirace, jako chtění, přání, tužba“ [Brožík 1981 : 124]. Tento specifický rys socialistické společnosti vrhá další ostré světlo mimo jiné právě na zájmové činnosti realizované ve volném čase, v nichž se zpravidla slučují (formou přímé nebo nepřímé shody) intenzivní zájmy individuální se zájmy celospolečenskými.

Literatura

- Bartoš, M.: *Zájmová činnost ve volném čase*. Praha, Práce 1983.
Bartoš, M.: *Zájmová umělecká činnost*. Praha, Panorama 1981.
Bartoš, M.: *Zájmové kulturní aktivity volného času*. Praha, SPN 1980.
Brožík, V.: *Kapitoly z marxistické teorie kultury*. Bratislava, Osvetový ústav 1981.
Brůžek, M.: *Úvod k teorii kultury*. Praha, Práce 1980.
Cejp, M.: *Postoje české veřejnosti k hodnotě, funkci a náplni volného času*. Praha, Ústav pro výzkum kultury 1974.
Filipcová, B. a kol.: *Sociologický výzkum města Ostravy – výzkum volného času*. Praha, Sociologický ústav ČSAV 1967–1970.
Filipcová, B. a kol.: *Volný čas a kultura v průmyslovém městě*. Praha, Ústav pro kulturně výchovnou činnost 1974.
Gordon, L. A. – Klopov, E. V.: *Člověk po práci*. Praha, Svoboda 1975.
Gordon, L. A. – Klopov, E. V. – Onikov, L. A.: *Rysy socialistického způsobu života: mimopracovní činnost městských dělníků včera, dnes a zítra*, přel. E. Bukovská. Praha, Ústav pro kulturně výchovnou činnost 1980.
Grušin, B. A.: *Svobodnoje vremja*. Moskva 1967.
Janek, M.: *Hobby na každý týden*. Praha, Merkur 1971.
Joachim, Ch.: *Erhebung über Hobby-Gruppen in Hamburg*. Hamburg 1963.
Kagan, M. S.: *Čelovečeskaja dejatel'nost'*. Moskva, Politizdat 1974.
Linhart, J. – Vítečková, J.: *Vývoj pracovní, mimopracovní doby a volného času v socialistickém Československu*. Sociologický časopis, roč. 1975, č. 4.
Marx, K.: *Rukopisy „Grundrisse“ II*. Praha, Svoboda 1974.
Randlíková, A.: *Zájmové aktivity dělnické mládeže*. Praha, Ústav pro výzkum kultury 1980.
Rotterová, B. – Čáp, J.: *Výchova aktivity mládeže ve volném čase*. Praha, Univerzita Karlova 1976.
Saveljev, V. V.: *Samodějatel'noje tvorčestvo v klube*. Moskva, Moskovskij gosudarstvennyj institut kultury 1977.
Statistická ročenka ČSSR 1981. Praha, SNTL – Alfa 1981.
Vítečková, J.: *Výzkum časových rozpočtů jako nástroj sociální analýzy*. Sociologický časopis 1976, č. 5.
Základní marxisticko-leninské teorie kultury. (A. I. Arnoldov a kolektiv) Praha, Svoboda 1979.

Резюме

М. Бартош: По поводу теоретических и методологических проблем изучения любительской деятельности

На этапе построения развитого социалистического общества возрастает объективная роль любительской деятельности как закономерная составная часть жизнедеятельности человека. Любительская деятельность связана с интересами людей, по существу представляет собой высокоактивную форму усвоения мира, самоопредмечивания и самутверждения человека, преобразующего в ходе этой деятельности окружающую его действительность и самого себя. Поэтому она принимает активное участие в формировании социалистического образа жизни.

До сих пор не разработана комплексная общая теория любительской деятельности. В этой статье автор предлагает модель этого явления в более широком понимании: любительская деятельность — это непрофессиональная деятельность в различных

областях, которой люди занимаются добровольно, в свое свободное время, более или менее систематически, исходя из своих интересов и культурных запросов, в коллективе или индивидуально, в группе при какой-либо организации (учреждении) или самостоятельно. Цели этой деятельности — объединение в разных пропорциях и на различном профессиональном уровне производства (создания) материальных или духовных потребительных ценностей с развитием и формированием личности самого непрофессионала, сочетание полезности для той или иной группы общественности с радостью от самой деятельности.

В статье определяется общественный характер любительской деятельности по четырем линиям: по отношению к рабочему процессу, по отношению к социально-политической деятельности, по отношению к общественно необходимым видам деятельности во вне-рабочее время и по отношению к остальным видам деятельности в свободное время. Во всех вышеуказанных направлениях имеются предельные и синтетические явления, весьма важные для общества, которые следует считать неотъемлемой составной частью этой системы. В связи с этим необходимо найти соответствующую этому последовательность проведения операций.

В статье указывается и на другие проблемы, связанные с ограничением предлагаемой системы, с «порогом явления» в различных направлениях и т. п.

Автор приводит типологическую многоразмерную модель (классификацию любительской деятельности с точки зрения непосредственной цели деятельности, области деятельности, доминирующей функции, компонента человеческой деятельности, являющегося непосредственным реализатором любительской деятельности и др.) и одноразмерную модель с рабочей формулировкой, в соответствии с которой любительская деятельность распределяется на 10 групп. Подобным же образом осуществляется подход к функциональной характеристике, в которой функции оперативно распределены на 9 главных групп. Вопросы иерархии функций и ее динамики в отношении к различным линиям расслоения общества представляют собой благодарную для эмпирических исследований тему.

Общественную полезность любительской деятельности можно охарактеризовать посредством двух главных критериев: непосредственной полезности (материальной или духовной) и значения для развития человека-непрофессионала как субъекта этой деятельности. С точки зрения институционализации модель автора включает так любительскую деятельность, реализованную в общественно организованных группах (сконцентрированных, рассеянных, комбинированных), являющихся главным носителем общественного значения любительской деятельности, так и неорганизованную деятельность, спонтанную деятельность отдельных лиц, которая может быть, хотя и не обязательно, предварительной ступенью коллективного институционализированного труда.

В заключение автор вносит предложения относительно некоторых направлений более глубоких анализов, например, изучения удовлетворения и формирования новых культурных потребностей посредством любительской деятельности, развития мотивировки и других аспектов и контекстов этой деятельности, важных с точки зрения формирования социалистического образа жизни.

Summary

M. Bartoš: On Theoretical and Methodological Problems of Interest Activities Research

In the epoch of building up an advanced socialist society, the objective role of interest activities during leisure, as a regular component of man's life activities, is of growing significance. In its substance, interest activity represents a highly active form of the appropriation of the world, of man's self-objectification and self-realization. Through this activity, man transforms the reality surrounding him, and himself as well. Hence he actively participates in the formation of the socialist way of life.

No complex general theory of interest activity has so far been worked out. The present paper offers for consideration a relatively broadly conceived draft of a model of this phenomenon: Interest activity is nonprofessional activity in most various branches, deliberately and more or less systematically pursued by people in their spare time on the strength of their interests and cultural needs, whether in a collective or individually, in an institutionalized group or on their own. In its aims it unites, in various proportions and at various levels of expertness, the production of material or spiritual utility values with the development and formation of the personality of the amateur himself, the advantages afforded to the narrower or broader social environment with the pleasure derived from activity itself.

The paper goes on to define the social character of interest activity primarily in four directions: in relation to the working process, to sociopolitical activities, to socially necessary activities pursued in spare time, and to other leisure activities. In all these directions there exist marginal and synthetic phenomena of great social importance which must be regarded as an inseparable part of this system, and corresponding operationalization procedures have to be found. The paper also points to further problems in connection with the delimitation of the considered system, with the "threshold of the phenomenon" in various directions, etc.

A typological multidimensional model is introduced (classification of interest activities from the aspect of the immediate goal of activity, the sphere of activity, the dominant function, the component of human personality representing the direct realizer of interest activity, etc.), and an operationally formulated unidimensional model classifying interest activities into ten groups. The approach to the functional characterization is similar; here functions are operationally arranged into nine main groups. Issues of the hierarchy of functions and its dynamics in relation to the society's various stratification levels represent a gratifying topic for empirical research.

The social advantageousness of interest activity can be characterized by two main aspects: that of immediate (material or spiritual) utility, and that of relevance for the development of man-amateur as the subject of this activity. From the point of view of institutionalization, the model referred to here covers interest activities realized in socially organized groups (attendant, dispersed, combined) which represent the main bearer of the social significance of interest activities on the one hand, and unorganized, spontaneous activities of individuals which can but need not be a preliminary stage of collective institutionalized work on the other.

In conclusion some trends of more thoroughgoing analyses are suggested, e. g. researches into the satisfaction and formation of new cultural needs through the mediation of interest activities, into the development of motivation and other aspects and contexts of this activity which are important from the viewpoint of the formation of the socialist way of life.